

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

УДК 027.7(477.43)(477-651.2:470-651.1)"2022.02/..."

Олена Айвазян,
м. Хмельницький

БІБЛІОТЕКИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто діяльність бібліотек ЗВО Хмельниччини під час повномасштабного російського вторгнення, підкреслено надважливу роль книгозбірень у забезпеченні та підтримці освітнього процесу. Особливу увагу акцентовано на дистанційному обслуговуванні користувачів, зокрема наданні дистанційних послуг та консультацій щодо доступу до наукометричних платформ і наукових БД, зазначено роль інституційних репозитаріїв та корпоративних баз даних. У статті також вказано на вплив зовнішніх факторів на статистичні показники роботи бібліотек та важливість обмінних фондів в умовах відсутності нових надходжень.

Ключові слова: методичне об'єднання, бібліотеки ЗВО, російсько-українська війна, дистанційне обслуговування, відкрита наука, інституційні репозитарії, наукові бази даних, корпоративні бази даних, статистичні показники, обмінні фонди.

Науково-методичне об'єднання бібліотек ЗВО Хмельницької області складається з 6-ти книгозбірень: бібліотеки КПНУ ім. І. Огієнка (директор Климчук Л. В.), наукової бібліотеки ЗВО «Подільський державний університет» (Гораш К.В.), бібліотеки ХГПА (Дитинник Л. В.), бібліотеки Хмельницького університету управління та права ім. Л. Юзькова (Вінскевич А. Й.), бібліотеки Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту (Борейко В. М.) з методичним центром у науковій бібліотеці Хмельницького національного університету (Айвазян О.Б.).

Такі виклики XXI століття, як світова пандемія COVID - 19 і війна значно вплинули на процес навчання, змінивши і систему його інформаційного забезпечення. Серед основних чинників – запровадження змішаної системи

навчання (дистанційна, заочна, стаціонарна) і заборона впродовж першого року війни на придбання нової літератури та періодичних видань.

Під час війни кожен навчальний заклад організував освітній процес відповідно до своїх можливостей та вимог МОНУ. Зокрема, КПНУ ім. І. Огієнка здійснював безперервне стаціонарне навчання, натомість ХНУ спочатку перейшов на повне дистанційне навчання, а потім і на змішану форму (студенти на одних факультетах навчалися стаціонарно, на інших – дистанційно). Наразі, згідно з рекомендаціями МОНУ, університети приступили до стаціонарного навчання за наявності облаштованих укриттів, розрахованих на всіх учасників освітнього процесу.

У нових реаліях бібліотекарі не лише показали високий рівень знань та вміння комунікувати, але й продемонстрували швидке реагування на події та спроможність до змін. З перших місяців повномасштабного російського вторгнення бібліотечні працівники надавали допомогу у різних сферах – від допомоги українським біженцям, які постраждали внаслідок російської агресії (збір одягу, приймання біженців у своїх оселях та ін.), до виготовлення коктейлів Бандери та збору коштів на потреби ЗСУ. Мало не щоденним заняттям стало плетіння сіток. Є серед бібліотекарів донори та постійні члени волонтерських організацій, які займаються прийманням і розподілом гуманітарної допомоги. Тож волонтерська робота стала ще одним напрямом діяльності бібліотек.

Перерваний з безпекових міркувань навчальний процес через місяць від початку війни відновився, і бібліотеки продовжили надавати інформаційні послуги. Варто зазначити, що завдяки світовій пандемії COVID - 19 в університетах вже була добре налагоджена система дистанційного обслуговування. Зокрема, у НБ ХНУ дистанційне обслуговування користувачів ще на початку пандемії відбувалося відповідно до «Порядку забезпечення виконання основних функцій Наукової бібліотеки Хмельницького національного університету в дистанційному режимі». У всіх бібліотеках освітній процес університетів забезпечувався через вебсайти або сторінки

книгозбірень засобами Електронного каталогу - основної довідкової БД як для пошуку інформації, так і для внутрішніх технологічних процесів книгозбірні та повнотекстових БД (електронної бібліотеки та інституційного репозитарію). Дистанційному обслуговуванню користувачів сприяла й низка сервісів бібліотек – віртуальна довідка, систематизація творів друку, перевірка на плагіат наукових творів, замовлення літератури тощо.

Надання дистанційних послуг та консультацій щодо доступу до наукометричних платформ і наукових БД через бібліотеку покращило комунікацію бібліотеки ХНУ з викладачами вишу (зокрема й в групах у вайбері). Загалом саме фахівці книгозбірень стали основними консультантами з використання цих БД. Для організації доступу до них, просування в університетське середовище, створення сторінок на сайтах бібліотек бібліотечним працівникам потрібно було вдосконалити свої навички в усіх основних напрямках роботи з науковими базами даних, включаючи відслідковування постійних змін у списках наукових журналів, створення профілів викладачів, їх уніфікації, визначення рейтингів університетів. Бібліотекарі не лише надавали консультації, організовували вебінари по роботі з БД, але й ділилися досвідом роботи з колегами під час зустрічей та конференцій.

Звичайно, зовнішні фактори не могли не позначитися і на статистичних показниках роботи бібліотек ЗВО Хмельниччини. З 2018 року фонди книгозбірень зменшилися на 69 тис. примірників і надалі ще будуть зменшуватися, адже перед бібліотеками університетів стоїть завдання очищення фондів від застарілої і російськомовної літератури. На даний час попри збільшення україномовного фонду кількість літератури російською мовою становить 57,5% до всього фонду бібліотек ЗВО області. Особливо це стосується бібліотек з великими фондами, зокрема й фондів рідкісних і цінних видань. Наразі найбільший фонд (понад 1 млн. примірників) має бібліотека КПНУ ім. І. Огієнка, найбільше україномовне зібрання - бібліотека ХГПА (93,6 % всього фонду), що є найкращим показником по нашому об'єднанню. Та варто

зауважити, що до списання потрібно підходити виважено, аби не втратити жодного цінного джерела.

В умовах відсутності нових надходжень активно запрацювали обмінні фонди книгозбірень. До прикладу, НБ ХНУ передала близько 2 тис. видань у бібліотеки міста, зокрема в обласну бібліотеку для юнацтва, і підготувала близько 750 примірників до бібліотеки Херсонського національного технічного університету, який тимчасово розміщений у бібліотечному корпусі.

За останні 5 років кількість читачів у наших книгозбірнях зменшилася: за єдиною реєстрацією на 15,5 %; фактично обслужених – на 26,7 %. Збільшення кількості читачів відбувалося тільки в бібліотеці ХУУП. Вселяє оптимізм той факт, що цього року кількість першокурсників в університетах збільшилася, що вплине на зростання цього показника.

Завдяки розвитку електронних ресурсів, особливо інституційних репозитаріїв, відвідування сайтів бібліотек збільшилося майже у три рази – на 1 млн. 880 тис. Почала зростати і відвідуваність масових заходів, як порівнювати з 2020 та 2021 рр., коли через карантинні обмеження стався найбільший спад у масовій роботі з читачами. Це свідчить про те, що бібліотеки разом зі всіма учасниками освітнього процесу адаптувалися до нових умов. Активне використання можливостей дистанційного обслуговування, зокрема й віртуальна комунікація, а також проведення соціокультурних заходів для студентів, які навчаються стаціонарно, сприяли поживленню роботи у цьому напрямі. Завдяки відвідуваності сайтів зросла й кількість використаних ресурсів. Видача документів користувачам збільшилася на 30 % (878 тис.) проти 2018 року [1].

Тож, незважаючи на погіршення МТБ та скорочення штатів за останні 5 років на 36 %, бібліотеки вишів забезпечили необхідною інформацією та належними умовами роботи не тільки учасників освітнього процесу університетів, а й віддалених користувачів і тимчасово переміщених осіб – студентів інших ЗВО; вчителів, які дистанційно проводили уроки з бібліотек, де було електропостачання; або, як у ХНУ, викладачів та співробітників

тимчасово розташованого в бібліотечному корпусі Херсонського національного технічного університету.

Починаючи з 2013 року, інформація про діяльність наших книгозбірень висвітлюється в електронному інформаційно-аналітичному виданні «Бібліотеки закладів вищої освіти Хмельниччини: цифри та факти» на сторінці НМО сайту НБ ХНУ. Обміну досвідом з різних напрямів бібліотечної практики між фахівцями книгозбірень сприяє також щорічне видання інформаційного вісника «Бібліотека в освітньому просторі», засноване методичним центром об'єднання. Аналіз публікацій, розміщених у 26-ти випусках збірника, показав, що авторами 80 % статей є працівники НБ ХНУ і лише 13,6 % становлять публікації працівників інших бібліотек ЗВО. Отже, необхідно активізувати участь наших колег у формуванні наступних номерів вісника, зокрема і цього річного, присвяченого сучасним напрямам роботи АБІС університетської книгозбірні.

Серед завдань, які стоять перед бібліотеками вишів на сучасному етапі, - розвиток пріоритетного для європейської науково-дослідної політики напряму - відкритої науки (Open Science). До елементів відкритої науки відносять: відкритий доступ до публікацій, відкриті дані та відкрите рецензування наукових досліджень, відкриту методологію, відкриту освіту, відкрите програмне забезпечення. Тож відкритий доступ до наукових публікацій та даних досліджень, відкрита наукова співпраця і комунікація, відкрита експертна оцінка, відкриті електронні освітні ресурси, програмне забезпечення з відкритим кодом та багато іншого знаходяться у площині відкритої науки [2].

Бібліотеки ЗВО Хмельниччини вже працюють у цьому напрямі, розвиваючи репозитарії і корпоративні бази даних, що сприяють популяризації та поширенню у світове наукове середовище інформації про науковий доробок наших викладачів і біобібліографію. Це краєзнавчі БД «Науковці Хмельниччини», «Наукові видання ЗВО Хмельниччини», «Репозитарії ЗВО Хмельниччини». Має своїх користувачів і «Зведений корпоративний каталог бібліотек Хмельниччини», який постійно поповнюється новими

надходженнями і редагується (останнім часом у напрямі вилучення інформації про списану російськомовну літературу) [1].

Однак попереду ще багато роботи з популяризації наукових досліджень, зокрема й бібліотекознавчих, якими займаються книгозбірні. Йдеться про створення корпоративної бази даних, в якій зберігатиметься уся бібліографічна продукція бібліотек ЗВО Хмельниччини. Це сприятиме подальшому просуванню цих видань в наукове середовище університетів, оскільки питання, що піднімаються на сторінках видань університетських бібліотек пов'язані з дослідницькою тематикою науковців. Створення корпоративної бази даних, її представлення на сайтах та соціальних мережах у вигляді виставок, відеопродукції також слугуватиме активізації її використання науковцями регіону та України.

Одним із головних завдань бібліотек ЗВО в напрямі відкритої науки є розвиток репозитаріїв. Саме бібліотеки повинні опікуватися їх адмініструванням, адже це активізує комунікацію з викладачами, сприяє академічній доброчесності, покращує імідж бібліотек. Наразі наявність репозитаріїв впливає на проходження акредитації, індексації науковців у наукометричних БД. Також у репозитаріях розміщуються усі кваліфікаційні роботи здобувачів вищої освіти. Тож репозитарії вищого навчального закладу є інструментом інформаційного забезпечення наукової діяльності установи та однією з основних БД, тому працівникам бібліотек ХУУП і ХКТЕІ потрібно брати активну участь у процесі адміністрування репозитаріїв.

Важливо також зазначити, що сьогодні назріла необхідність переведення репозитаріїв на нову версію програмного забезпечення DSpace, оскільки стара версія не працює із системою ORCID-Україна. У межах співпраці з організацією ORCID Державною науково-технічною бібліотекою України проводиться робота зі створення Національного консорціуму ORCID, участь в якому надасть можливість закладам вищої освіти та науковим установам України інтегрувати свої інституційні репозитарії, електронні архіви та внутрішні системи до системи ORCID. Хмельницький національний

університет вже приєднався до Національного консорціуму ORCID-Україна, що дозволило працювати зі всіма профілями авторів.

Як бачимо, зміни в суспільстві та технологічні інновації продовжують впливати на трансформацію бібліотечних процесів. Наприклад, інформаційне поле з традиційних паперових носіїв поступово перейшло в електронні інтернет-ресурси та соціальні мережі. Війна тільки загострила цей процес через припинення видання багатьох періодичних видань, зокрема і газет. Аналіз публікацій про ХНУ у ювілейний для вишу 2022 рік показав, що практично вся інформація про університет надавалася через університетський сайт, фейсбук, ютуб та інші мережі, а в друкованій формі вийшло лише 3 публікації. Тож сьогодні бібліотеки повинні аналітично опрацьовувати електронну інформацію про університети, зокрема і про їх діяльність під час війни та створювати бібліографічну інформацію, систематизуючи її в ЕК з розміщенням повних текстів в окремих БД, адже Інтернет завжди може змінити форму або адресу зберігання матеріалу і він буде втрачений для бібліотеки та вишу. Але тут постає низка проблем: які матеріали описувати, а які ні, де збирати повнотекстову інформацію – в ЕБ, репозитарії, чи створювати окрему БД на сервері бібліотеки. Наразі ми вивчаємо ці питання на практиці і будемо вдячні нашим колегам за обмін досвідом.

З огляду на вищесказане, можна зробити висновок, що бібліотеки ЗВО Хмельниччини, незважаючи на складні умови, продовжують активно працювати, запроваджувати нові форми роботи та вкотре підтвердили свій статус соціальних установ. Ще багато нам потрібно вирішити складних завдань, пов'язаних з розвитком електронних ресурсів, українізацією фондів тощо, та основне завдання на сьогодні – робити все можливе для досягнення нашої спільної перемоги.

Список використаних джерел

1. Звіт про роботу Хмельницького обласного методичного об'єднання бібліотек закладів вищої освіти за 2022 рік. – Хмельницький, 2023. – 58 с.

2. Носенко Ю. Г., Сухіх А. С. Відкрита наука в контексті побудови суспільства знань і цифрових перетворень європейського простору. *Фізико-математична освіта*. 2020. Вип. 4 (26). С. 85–92. DOI: 10.31110/2413-1571-2020-026-4-015 (дата звернення: 16.09.2023).

Abstract. The article examines the activities of the libraries of the Khmelnytskyi Higher Secondary School during the full-scale Russian invasion, emphasizing the crucial role of book collections in ensuring and supporting the educational process. Special attention is focused on remote user service, in particular the provision of remote services and consultations regarding access to scientometric platforms and scientific databases, the role of institutional repositories and corporate databases is indicated. The article also points out the influence of external factors on the statistical indicators of libraries and the importance of exchange funds in the absence of new income.

Key words: methodical association, libraries of higher educational institutions, Russian-Ukrainian war, remote service, open science, institutional repositories, scientific databases, corporate databases, statistical indicators, exchange funds.

УДК 027.7/.081:316.485.26

Людмила Дитинник,

м. Хмельницький

РОЛЬ БІБЛІОТЕКИ НА ІНФОРМАЦІЙНОМУ ФРОНТІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Висвітлено роль бібліотеки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії на інформаційному фронті у період повномасштабної війни росії проти нашої держави.

Ключові слова: бібліотека ЗВО, війна, вебсайт бібліотеки, волонтерство, віддалений доступ, електронна бібліотека, захист інформаційного простору.

У часи війни ключовим стає готовність та вміння захищати свою державу. Російсько-українська війна зробила кожного українця воїном, готовим на своєму місці робити те, що він вміє та разом з армією наближати перемогу. 24 лютого 2022 року – дата, яка докорінно змінила життя всього українського народу, назавжди його розділивши на «до» та «після». В наш дім прийшла повномасштабна війна, вже більше 575 днів іде невинуватана і не спровокована, війна росії проти незалежної і суверенної України.